नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०४०) को कोशवैज्ञानिक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली विषयमा
विद्यावारिधि (पिएच.डी.) उपाधिका निमित्त प्रस्तुत

शोध प्रबन्ध

शोध निर्देशक
प्रा.डा. हेमाङ्गराज अधिकारी
शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग
विश्वविद्यालय क्याम्पस, कीतिपुर

शोध विशेषज्ञ
प्रा.डा. केदारप्रसाद शर्मा
शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग
विश्वविद्यालय क्याम्पस, कीतिपुर

शोधार्थी
बद्रीविशाल भट्टराई
सहप्राध्यापक
रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस
त्रिभुवन विश्वविद्यालय, काठमाडौं
२०६४

शोध निर्देशकको सिफारिस

श्री बद्रीविशाल भट्टराईले **नेपाली बृहत् शब्दकोश** (२०४०) **को कोशवैज्ञानिक अध्ययन** शीर्षकको शोध प्रबन्ध त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत मेरो निर्देशनमा तयार गर्नुभएको हो । म उहााको शोधकार्यबाट सन्तुष्ट छु र यस शोध प्रबन्धको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

मिति: २०६४/४/

(डा. हेमाङ्गराज अधिकारी)

प्राध्यापक

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

शोध प्रबन्धको स्वीकृति

श्री बद्रीविशाल भट्टराईले तयार गर्नुभएको नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०४०) को कोशवैज्ञानिक अध्ययन शीर्षकको यस शोध प्रबन्धलाई नेपाली विषयको विद्यावारिधि उपाधिका निम्ति सिफारिस गर्दछौं ।

स्वीकृत गर्ने शोध प्रबन्ध समिति

मितिः २०६४/४/

(प्रा.डा. हेमाङ्गराज अधिकारी)
शोध निर्देशक

(प्रा.डा. केदारप्रसाद शर्मा)
शोध विशेषज्ञ

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी र सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली विषयमा विद्यावारिधि उपाधिका निम्ति नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०४०) को कोशवैज्ञानिक अध्ययन शीर्षकको यो शोध प्रबन्ध तयार गर्दा मलाई आवश्यक सहयोग गर्ने महानुभाव र सङ्घ संस्थाहरुप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्नु मैले आ`नो कर्तव्य सम्भ्केको छु ।

प्रथमतः विद्यावारिधि अध्ययनका निम्ति प्रेरणा र नाम दर्तापछि शोध निर्देशक भई मेरो अध्ययनलाई लक्ष्यसम्म पुऱ्याउन अभिप्रेरित गर्ने आदरणीय गुरू प्रा.डा. हेमाङ्गराज अधिकारीप्रति म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । अध्ययनको बीचबीचमा आवश्यक परामर्श र प्रेरणा दिनुहुने आदरणीय शोध विशेषज्ञ प्रा.डा. केदारप्रसाद शर्माप्रति म हृदयतः आभार प्रकट गर्दछु । दुबै गुरूबाट पाएको सहयोग अविस्मरणीय छ । शोध शीर्षकको छनोटपछि अध्ययनको दिशानिर्देश गर्नुहुने प्रातः स्मरणीय गुरू डा. बल्लभमणि दाहाल जो अहिले यस संसारमा हुनुहुन्न उहााप्रति म श्रद्धावनत छु । अध्ययनविधि र सामग्रीबारे सूचना दिने आदरणीय गुरू प्रा.डा.चूडामणि बन्धुको स्नेहपूर्ण सहयोग बिर्सिनसक्नु छ । अध्ययनको प्रारम्भमा प्रशासनिक प्रक्रिया र अध्ययनको मार्ग बताई सहयोग पुऱ्याउने आदरणीय गुरूद्वय प्रा. ठाकुरप्रसाद पराजुली र प्रा.डा.दयाराम श्रेष्ठप्रति म हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०४०) को निर्माणको नीति तथा कार्ययोजनाका सम्बन्धमा मैले सोधेका प्रश्नको भ्किजो नमानी उत्तर दिएर मलाई प्रोत्साहित गर्ने नेराप्रप्रका तत्कालीन उपकुलपति तथा शब्दकोश समितिका अध्यक्ष राष्ट्रकवि माधवप्रसाद घिमिरेप्रति म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । शब्दकोश समिति र सम्पादक मण्डलबीच समन्वय र सम्पादनमा समेत सशक्त भूमिका पूरा गर्ने नेबृशका निर्देशक प्रा.बालकृष्ण पोखरेल र विशेष सम्पादक डा. वासुदेव त्रिपाठीले अन्तरवार्ता दिएर पुऱ्याएको सहयोग अविस्मरणीय छ । त्यस्तै आफूसाग भएका सामग्री, सूचना र अन्तरवार्ता दिई काशीनाथ तमोट, कृष्णप्रसाद पराजुली, गोपीकृष्ण शर्मा र हर्षनाथ भट्टराईले देखाएको सद्भाव र सदाशयताका निम्ति म हार्दिक साधुवाद व्यक्त गर्दछु । आफूसाग भएका सामग्री दिई सहयोग गर्ने प्रा. लालानाथ सुवेदी,डा.बालमुकुन्द भण्डारी तथा डा. कुलप्रसाद कोइरालाप्रति म आभारी छु । म उहााहरु सबैमा हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

विद्यावारिधि अध्ययनका निम्ति मैले विश्वविद्यालय अनुदान आयोगबाट आंशिक छात्रवृत्ति पाएको छु । यसका निम्ति म आयोगप्रति धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । त्यस्तै अध्ययन सुविधा दिने त्रिवि केन्द्रीय पुस्तकालय, मदन पुरस्कार पुस्तकालय, नेराप्रप्र पुस्तकालय, रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस पुस्तकालयको सहयोग महत्त्वपूर्ण रहेको छ । म ती पुस्तकालय र त्यहााका कर्मचारीहरुमा हार्दिक साधुवाद व्यक्त गर्दछु ।

मेरो यस अध्ययनमा मेरा परिवार जनको भावनात्मक र भौतिक लगानीको लेखाजोखा गर्न मलाई गाह्रो छ । ज्ञानको महिमा गाएर बालक कालमा नै मेरो मन र मस्तिष्कमा शिक्षाप्रति अनुराग भरिदिने आदरणीय पितामाताप्रति म नतमस्तक छु । संयुक्त परिवारका विविध भ्कन्भ्कट एक्लै बेहोरेर मलाई अध्ययनका निम्ति उचित वातावरण दिलाउने मेरी जीवन सागिनी श्रीमती सावित्री भट्टराई, भाइहरु नारायण तथा केदार, बुहारी चन्द्रकला र शोभा; छोराछोरी सुवर्ण, शुभेच्छा, सुशोभन र सुलोचनको गुन बिर्सिनसक्नु छ । शोध प्रस्तावदेखि शोध प्रबन्धसम्म कम्प्युटर टङ्कन गर्ने मेरा आत्मीय भाइ शिवहरि भट्टराईको आलस्यविहीन कार्यको म हृदयैदेखि सह्राहना गर्दछु र मुरीमुरी धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

बद्रीविशाल भट्टराई

शोध सार

पृष्ठभूमि/परिचय

यस अध्ययनमा नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान (होल नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान) बाट प्रकाशित नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०४०) को अधयययन गरिएको छ । नेपाली एकभाषी शब्दकोश परम्परामा नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०४०) पूर्ववर्ती एकभाषी शब्दकोशहरुको तुलनामा प्रविष्टि सङ्ख्या, ततसम्बन्धी सूचना र तिनको व्यवस्थापनका दृष्टिले बृहत्, बहुसूचनात्मक, व्यवस्थिति र वैज्ञानिक देखिन्छ । लेख्य नेपाली भाषामा स्तरीयता र एकरुपता प्रदान गर्ने दृष्टिले यसका वर्णविन्याससम्बन्धी स्थापना महत्त्वपूर्ण रहेका छन् । यसका ३५००० भन्दा बढी प्रतिहरु नेपालभर बिक्री वितरण भएका छन् । यसरी विविध दृष्टिले यो शब्दकोश पूर्ववर्ती कोशहरुको तुलनामा महत्त्वपूर्ण रहे पनि यो कोश प्रविष्टि चयन, सूचना प्रवाह, तिनको व्यवस्थापनमा कोशवैज्ञानिक दृष्टिले विसङ्गत रहेको छ । यस अध्ययनमा नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०४०) लाई नेपाली शब्दकोश परम्पराको सापेक्षमा र कत्रे (१९६५ ई.), जुगुस्ता (१९७१ ई.) र सिंह (१९९० ई.) को एकभाषी कोशवैज्ञानिक सिद्धान्तका आधारमा अध्ययन गरिएको छ ।

अध्ययनका उद्देश्य

यस अध्ययनका सामान्य उद्देश्य नेपाली एकभाषी शब्दकोश परम्पराको सापेक्षतामा नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०४०) को अध्ययन गर्नु रहेको छ ।

यसका विशिष्ट उद्देश्यहरु निम्नानुसार छन्ः

(क) सामान्य एकभाषी शब्दकोशको रुपमा नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०४०) लाई कोशविज्ञानका आधारमा विश्लेषण गर्नु,

(ख) यस कोशमा प्रविष्टीकृत कोशीय एकाइलाई पर्गेल्नु,

(ग) प्रविष्ट कोशीय एकाइ र तत्सम्बन्धी सूचनाहरुको परीक्षण गर्नु,

(घ) कोशीय एकाइको अर्थविधानका युक्तिहरुको समीक्षा गर्नु र

(ङ) नेपाली शब्दभण्डारको प्रकृति र प्रवृत्तिको अध्ययन, कोशीय एकाइको सूचना र तिनको व्यवस्थापनका दृष्टिले यस शब्दकोशका सबल तथा दुर्बल पक्षको समीक्षा गर्नु यस अनुसन्धानका विशिष्ट उद्देश्य रहेका छन् ।

अध्ययनविधि

यो अध्ययन निम्न अध्ययनविधिमा आधारित छ :

(क) सामग्री सङ्कलनको प्राथमिक स्रोतको रुपमा नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०४०) लाई लिइएको छ ।

(ख) कोशविज्ञान र शब्दकोश सम्पादनसँग सम्बन्धित पुस्तक तथा लेखहरुलाई गौण सामग्रीको रुपमा लिइएको छ ।

(ग) नेपाली शब्दकोश र तिनबारे प्रकाशित समीक्षा तथा टिप्पणीलाई पनि गौण सामग्रीको रुपमा लिइएको छ ।

(घ) नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०४०) को सम्पादनबारे जानकारी लिन सम्बन्धित व्यक्तित्वहरुसँग सम्पर्क गरिएको छ ।

(ङ) उल्लिखित सामग्री, सूचना र कोशविज्ञानका ग्रन्थहरुका आधारमा नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०४०) को कोशवैज्ञानिक विश्लेषण र अध्ययन गरिएको छ ।

अध्ययनको सङ्गठन

यस अध्ययनमा सात अध्याय रहेका छन् । पहिलो अध्याय शोध परिचयको रुपमा रहेको छ ।

दोस्रो अध्यायमा पूर्वाध्ययनको समीक्षा गरिएको छ । पूर्वाध्ययन नेपाली शब्दकोशसँग सम्बन्धित र नेपाली बृहत् शब्दकोशसँग सम्बन्धित गरी दुई खण्डमा प्रस्तुत छ ।

तेस्रो अध्यायमा नेपाली एकभाषी शब्दकोश शब्दकोश परम्पराको सर्वेक्षण गरिएको छ । यसमा टर्नरपूर्वको नेपाली शब्दकोश परम्परा र टर्नरको नेपाली भाषाको तुलनात्मक तथा व्युत्पत्तिपरक शब्दकोशको संक्षिप्त समीक्षासहित नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०४०) पूर्ववर्ती तथा उत्तरवर्ती शब्दकोशहरुको ऐतिहासिक सर्वेक्षण गरी अन्त्यमा सारांश दिइएको छ ।

चौथो अध्याय नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०४०) को निर्माणको पृष्ठभूमिसहित यो शब्दकोश निर्माणको उपक्रम, शब्दकोश समितिको गठन, नीति, कार्ययोजना सम्पादन प्रक्रियालगायत समग्र अन्तर्कथाको प्रस्तुतिसहित शब्दकोशको निर्माण र सम्पादनमा संलग्न व्यक्तित्वहरुको दृष्टिकोणसहित अन्त्यमा सारांश दिइएको छ ।

पाँचौं अध्यायमा नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०४०) को सम्पादनका वैशिष्ट्यको अध्ययन गरिएको छ । यसमा प्रस्तुत शब्दकोशको शब्द सङ्कलनका क्षेत्र र विधि, प्रविष्टिको निर्माण, उद्देश्य भागका सूचना र तिनको व्यवस्थापन, विधेय भागअन्तर्गत अर्थविधानका युक्ति तथा तिनको वैशिष्ट्यको विश्लेषण कोशवैज्ञानिक आधारमा गरिएको छ । पूर्ववर्ती नेपाली एकभाषी शब्दकोशको तुलनामा नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०४०) ले नेपाली

वर्णविन्यासबारे नवमान्यतालाई अगि बढाएकाले यसको समेत विवेचना गरी अन्त्यमा सारांश प्रस्तुत गरिएको छ ।

छैटौं अध्यायमा नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०४०) का कमी कमजोरी केलाइएको छ । कोशवैज्ञानिक दृष्टिले नेबृशमा प्रविष्ट शब्दहरु पर्गेलिएको छ । प्रविष्टि चयनका आधार र तिनका अपूर्णताको निरुपण गरिएको छ । उद्देश्य भागमा दिइएका सूचना र तिनको व्यवस्थापनमा देखिएका असङ्गतिको विवेचना गरिएको छ । कोशीय एकाइको महत्त्वपूर्ण सूचना मानिने अर्थविधान र त्यसको प्रस्तुतिमा देखिएको अव्यवस्थितता र अवैज्ञानिकताको सोदाहरण विवेचनाका साथै नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०४०) ले सम्पादकीयमार्फत स्थापित वर्णविन्याससम्बन्धी स्थापना र शब्दकोशभित्रको प्रयोगबीच तालमेल नभएका स्थितिको सोदाहरण विवेचना गरिएको छ ।

यस अध्यायको अन्त्यमा नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०४०) पछि प्रकाशित यसका दोस्रो, तेस्रो, चौथो र पाँचो संस्करणमा समेत देखा परेका असङ्गतिको सङ्क्षिप्त विवेचना गरिएको छ ।

अन्त्यमा सारांशको प्रस्तुति रहेको छ ।

सातौं अध्याय उपसंहारको रुपमा रहेको छ । यसमा अध्यायगत सार दिई यस अध्ययनका उपलब्धि निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

(क) नेपाली एकभाषी शब्दकोश परम्पराको तेस्रो चरणको प्रतिनिधि शब्दकोशको रुपमा देखा परेको नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०४०) देशको उच्च शैक्षिक संस्था त्रिभुवन विश्वविद्यालयका प्राध्यापकहरुको समूहद्वारा निर्मित तथा राष्ट्रको सर्वोच्च बौद्धिक संस्था नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान (हाल नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान) बाट प्रकाशित नेपाली भाषाको बृहत्, बहुसूचनात्मक र आधिकारिक सामान्य एकभाषी शब्दकोश हो ।

(ख) यस कोशमा नेपाली शब्द भण्डारमा रहेका प्रचलित अधिकांश शब्द, वाक्य निर्माणमा प्रयोग हुने संरचनात्मक शब्द, शब्द निर्माणमा प्रयोगमा आउने बहु व्युत्पादनशील सर्ग, शब्दांश तथा विभक्तिहरुलाई कोशीय एकाइलाई वर्णानुक्रममा र नीउन विधि (Nesting) को प्रयोग गरी प्रविष्टि र उपप्रविष्टि गरी दुई तहमा सूचीकृत तथा व्यवस्थित गरिएको छ ।

(ग) यस शब्दकोशले सम्पूर्ण कोशीय एकाइको उद्देश्य भागमा शब्दवर्गीय सूचना दिएको छ भने आवश्यकताअनुसार अन्य सूचनाहरु (स्रोत, व्युत्पत्ति, व्युत्पादन, लिङ्ग, वचन, कारक, लघु, हेय, बालबोली, भाषिका, कथ्य रुप आदि) दिएको छ ।

(घ) नेबृशले परिभाषा, व्याख्या र पर्यायलाई कोशीय एकाइको अर्थविधानको प्रमुख युक्तिको रुपमा उपयोग गरेको छ भने विपर्याय, विवृत्ति, बीजक उदाहरण र प्रयोगको उपयोग पनि फाट्टफुट्ट गरेको छ ।

(ङ) प्रविष्टि र तिनको अर्थलेखनमा उपयोग गरेको वर्णविन्यासका आधारमा यस कोशले वर्णविन्यासको सूचना दिएको छ जसअनुसार तद्भव र आगन्तुक शब्दको वर्णविन्यासमा यो ग्रन्थ पूर्ववर्ती अन्य कोशभन्दा अग्रगामी देखिएको छ ।

(च) नेपाली बृहत् शब्दकोश लक्षणानुसारी (कोशविज्ञान अनुसारको) कोश नभई लक्ष्यानुसारी (निर्मित कोशको ढाँचामा बनेको) शब्दकोश भएकाले यसमा कोशवैज्ञानिक दृष्टिले कमी कमजोरीहरु रहेका छन् ।

(छ) नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०४०) ले सम्पादकीयमार्फत कोश सम्पादनका नीति र मान्यता प्रस्तुत गरे पनि आफ्ना स्थापना र मान्यताको उचित ढङ्गले अनुपालन गरेको छैन फलस्वरुप यसमा अप्रचलित तत्सम शब्द उल्लेख्य मात्रामा प्रविष्ट छन् भने अप्रचलित आगन्तुक शब्द, विशिष्टार्थी प्राविधिक शब्द, नवनिर्मित शब्द, अति क्षेत्रीय तथा अति कथ्य शब्द पनि प्रविष्टीकृत छन् । बहुप्रचलित कतिपय तत्सम, तद्भव, आगन्तुक र प्राविधिक शब्दहरु छुटेका छन् ।

(ज) नेपाली बृहत् शब्दकोशले कोशीय एकाइलाई प्रविष्टि र उपप्रविष्टि गरी दुई तहमा गरेको छ तर तिनको (प्रविष्टि उपप्रविष्टिको) निर्धारण वैज्ञानिक ढङ्गले गरेको छैन फलस्वरुप अप्रचलित शब्दभित्र बहुप्रचलित शब्द; सर्ग, शब्दांश तथा रिक्त शब्दभित्र अर्थवान् स्वतन्त्र शब्द उपप्रविष्टिको

(झ) यस शब्दकोशको उद्देश्य भागका सूचनामा स्थानगत विचलन र त्रुटिहरु छन् भने आर्थी सूचना र उदाहरणको कमीले अर्थविधान प्रभावित छ फलतः यसमा कोशवैज्ञानिक कमी कमजोरीहरु रहेका छन् ।

(ञ) प्रविष्टि, तिनको व्यवस्थापन, उद्देश्य भागका सूचना र अर्थविधान सबै पक्षमा कोशवैज्ञानिक दृष्टिले यस कोशको संशोधन, परिमार्जन र अद्यावधिकीकरण आवश्यक छ ।

सङ्क्षिप्त सूची

अ = अरबी

अङ् . = अङ्ग्रेजी

अनेशिनि = अनिवार्य नेपाली शिक्षण निर्देशन (२०३६)

अ.मू.=अनुकरण मूल

अव्य = अव्यय

आद. =आदरार्थी

क्रिवि. =क्रियाविशेषण

क्रियो = क्रियायोगी

चौ.सं. = चौथो संस्करण

छै.सं.= छैटौं संस्करण

तुल. = तुलनीय

ते.सं.= तेस्रो संस्करण

त्रिवि= त्रिभुवन विश्वविद्यालय

दो.सं.= दोस्रो संस्करण

ना=नाम

नायो.=नामयोगी

नेकशुले = नेपाली कसरी शुद्ध लेख्ने ? (१९९१)

नेबको=नेपाली बगली कोश (१९९८)

नेबृश =नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०४०)

नेभाको तुव्युश=नेपाली भाषाको तुलनात्मक तथा व्युत्पत्तिमूलक शब्दकोश (१९३१ ई.)

नेभाप्रस = नेपाली भाषा प्रकाशिनी समिति

नेराप्रप्र =नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान

नेश=नेपाली शब्दकोश (२०१९)

नेशप= नेपाली शब्द परिचय (२०३४)

नेशसा= नेपाली शब्दसागर (२०५७)

प.ने. =पश्चिमी नेपाली

पाँ.सं.= पाँचौं संस्करण

पाविके= पाठ्यक्रम विकास केन्द्र

पृ.=पृष्ठ

प्रनेश=प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश (२०६१)

प्रा.= प्राकृत

प्रा.ने. = प्राचीन नेपाली

फा. = फारसी

बृनेश=बृहत् नेपाली शब्दकोश (२०२३)

भो.ब. = भोटबर्मेली

वि.=विशेषण

संनेको = संङ्क्षिप्त नेपाली शब्दकोश (२००७)

सं =संस्कृत

सर्व. = सर्वनाम

सा. =सादृश्य

सात. =सातत्य

हि. = हिन्दी

हे. = हेर्नु

विषय सूची

कृतज्ञता ज्ञापन

सङ्क्षिप्त सूची

विषय सूची

तालिका सूची

वृक्षारेख सूची

अध्याय एक : परिचय

१.१	विषय प्रवेश	ज्ञ
१.२	समस्या कथन	ज्ञ
१.३	अध्ययनको उद्देश्य	द्द
१.४	अध्ययनको औचित्य	घ
१.५	अध्ययनको सीमा	घ
१.६	अध्ययन विधि	घ
१.७	शोध प्रबन्धको सङ्गठन	द्ध

अध्याय दुई : पूर्वकार्यको समीक्षा

२.१	विषय प्रवेश	छ
२.२	पूर्वकार्यको समीक्षा	छ
२.२.१	नेपाली शब्दकोशसाग सम्बन्धित अध्ययन	छ
२.२.२	नेपाली बृहत् शब्दकोश/नेबृश (२०४०) साग सम्बन्धित अध्ययन	ज्ञढ
२.३	सारांश	द्दद्ध

अध्याय तीन : नेपाली एकभाषी शब्दकोश परम्पराको सर्वेक्षण

३.१	विषय प्रवेश	द्दट
३.२	टर्नर पूर्वको नेपाली शब्दकोश परम्परा	द्दट
३.२.१	बहुभाषी तथा द्विभाषी शब्दकोश परम्परा	द्दट
३.२.२	नेपाली एकभाषी शब्दकोश परम्परा	द्दठ
३.३	टर्नरको नेपाली भाषाको तुलनात्मक तथा व्युत्पत्तिमूलक शब्दकोश	द्दड
३.४	नेबृश पूर्वको नेपाली एकभाषी शब्दकोशहरुको स्थिति	घद्ध
३.५	नेबृश उत्तरवर्ती नेपाली एकभाषी शब्दकोशहरुको स्थिति	द्धद्द
३.६	सारांश	द्धढ

अध्याय चार : नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०४०) को निर्माणको पृष्ठभूमि

४.१	विषय प्रवेश	छद्द
४.२	नेबृशको निर्माणको पूर्वाधार	छद्द

४.२.१ नेबृशको निर्माणमा नेपाली शब्दकोश/नेश (२०१९) को प्रसङ्ग छद्द
४.२.२ नेबृश निर्माणको उपक्रम छघ
४.३ शब्दकोश समितिको गठन, नीति र कार्ययोजना छघ
४.४ प्रस्तावित नमुना र शब्द सङ्कलन छद्ध
४.५ नेबृश (२०४०) को सम्पादनको अन्तर्कथा छट
४.६ कोश निर्माणमा संलग्न विद्वान्हरुका दृष्टिकोण छट
४.७ सारांश टघ

अध्याय पाँच : नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०४०) को सम्पादनका वैशिष्ट्य
५.१ विषय प्रवेश टद्ध
५.२ नेबृशको शब्द सङ्कलन टद्ध
५.२.१ शब्द सङ्कलनका स्रोत र क्षेत्र टद्ध
५.२.२. शब्द सङ्कलनका विधि टछ
५.३ प्रविष्टि चयन टट
५.३.१ प्रचलित शब्द टट
५.३.२ अनुकरणात्मक शब्द टठ
५.३.३ नव प्रचलित शब्द टठ
५.३.४ पुरातन शब्द टड
५.३.५ पारिभाषिक तथा प्राविधिक शब्द र शब्दावली टड
५.३.६ संयोजित शब्द टढ
५.३.६.१ समस्त शब्द टढ
५.३.६.२ द्वित्व शब्द ठण
५.३.६.३ बहुपदी कोशीय एकाइ ठज्ञ
५.३.७ शब्दांश ठज्ञ
५.३.८ उपसर्ग, प्रत्यय र विभक्ति ठद्द
५.३.८.१ उपसर्ग ठद्द
५.३.८.२ प्रत्यय ठघ
५.३.८.३ विभक्ति ठघ
५.३.९ व्यक्तिवाचक नाम ठद्ध
५.३.१० वर्णहरु ठछ
५.४ प्रविष्टिको व्यवस्थापन ठछ
५.४.१ नेबृशको वर्णानुक्रम ठछ
५.४.२ प्रविष्टि र उपप्रविष्टिको वर्णानुक्रम ठठ
५.५ उद्देश्य भागका सूचना ठड
५.५.१ व्याकरणिक सूचना ठड
५.५.१.१ शब्दवर्ग ठड

५.५.१.२ शब्द रुपायन ठढ

५.५.१.३ व्याकरण सम्बन्धी अन्य सूचनाहरु डण

५.५.२ व्युत्पत्ति डद्द

५.५.२.१ शब्दस्रोत डद्द

५.५.२.२ मूल रुपको किटान डघ

५.५.२.३ कालक्रमिक व्युत्पत्ति डघ

५.५.२.४ व्युत्पत्तिबारे अज्ञात शब्द डद्ध

५.५.२.५ शब्द व्युत्पादनको सूचना डछ

५.५.३ उद्देश्य भागका अन्य सूचना डट

५.६ अर्थविधान डठ

५.६.१ परिभाषा तथा व्याख्या डठ

५.६.२ प्रकारान्तर कथन डढ

५.६.३ पर्याय ढण

५.६.४ विपर्याय ढण

५.६.५ उदाहरण ढज्ञ

५.६.५.१ पदावलीगत प्रयोग ढज्ञ

५.६.५.२ अन्य प्रयोग ढद्द

५.६.६ स्वनिर्मित वाक्यात्मक प्रयोग ढद्ध

५.६.७ विवृत्ति ढछ

५.६.७.१. आर्थी विवृत्ति ढछ

५.६.७.२ व्याकरणात्मक विवृत्ति ढछ

५.६.७.३ विश्वकोशीय विवृत्ति ढट

५.६.८ बीजक ढट

५.६.८.१ प्रकार्यपरक बीजक ढट

५.६.८.२ स्तरगत बीजक ढट

५.६.८.३ कालगत बीजक ढट

५.६.८.४ विषय क्षेत्रगत बीजक ढठ

५.६.९ प्रतिनिर्देश ढड

५.७ भिन्नार्थी शब्द ढढ

५.८ अनेकार्थी शब्द ज्ञणण

५.९ नेबृशको वर्णविन्यास ज्ञणज्ञ

५.९.१ शब्दकोश र वर्णविन्यास ज्ञणज्ञ

५.९.२ नेबृशपूर्वका नेपाली शब्दकोश र वर्णविन्यास ज्ञणज्ञ

५.९.३ वर्णविन्यासबारे नेबृशका स्थापना र प्रयोग ज्ञणघ

५.९.३.१ संस्कृत तत्सम शब्दको वर्णविन्यास ज्ञणघ

५.९.३.२ तद्भव र आगन्तुक शब्दको वर्णविन्यास ज्ञणद्ध

५.९.३.२.१ ह्रस्व नियम ज्ञण्द्ध
५.९.३.२.२ दीर्घ नियम ज्ञण्छ
५.९.३.२.३ श, ष, स सम्बन्धी नियम ज्ञण्ट
५.९.३.२.४ अजन्त हलन्त सम्बन्धी नियम ज्ञण्ठ
५.९.३.२.५ अनुस्वार सम्बन्धी नियम ज्ञण्ड
५.९.३.२.६ वर्णविन्यासबारे थप सूचना र प्रयोग ज्ञण्ढ
५.९.४ वर्णविन्यासको सुधारमा नेबृश ज्ञज्ञण
५.१० नेबृशको स्वरुप ज्ञज्ञद्ध
५.११ सारांश ज्ञज्ञट

अध्याय छ : नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०४०) को सम्पादनका असङ्गति

६.१ विषय प्रवेश ज्ञद्दज्ञ
६.२ प्रविष्टि र उपप्रविष्टि सबन्धी असङ्गति ज्ञद्दज्ञ
६.२.१ अप्रचलित तत्सम शब्द ज्ञद्दज्ञ
६.२.२ अप्रचलित आगन्तुक शब्द ज्ञद्दद्द
६.२.३ अति क्षेत्रीय र अति कथ्य शब्द ज्ञद्दघ
६.२.४ वैकल्पिक शब्द ज्ञद्दघ
६.२.५ विशिष्टार्थी प्राविधिक शब्द र शब्दावली ज्ञद्दद्ध
६.२.६ नवनिर्मित शब्द ज्ञद्दछ
६.२.७ रिक्त शब्द ज्ञद्दट
६.२.८ कोशेतर शब्द ज्ञद्दट
६.२.९ प्रविष्टि नपाएका शब्द ज्ञद्दठ
६.२.१० अर्थविधानमा देखिएका तर प्रविष्टि नपाएका शब्द ज्ञद्दड
६.२.११ प्रतिनिर्देश नहुादा र उपप्रविष्टिमा प्रतिनिर्देश गर्दाको अन्योल ज्ञद्दढ
६.२.१२ प्रविष्टिमा हुनुपर्ने शब्द उपप्रविष्टिमा ज्ञद्दढ
६.२.१३ शब्दांशभित्र कोशीय शब्द ज्ञघण
६.२.१४ उपसर्गभित्र उपसर्ग व्युत्पन्न शब्द ज्ञघज्ञ
६.२.१५ परस्परमा असङ्गत अर्थयुक्त प्रविष्टि र उपप्रविष्टि ज्ञघद्द
६.२.१६ प्रविष्टि उपप्रविष्टिको सम्पादनका असङ्गति ज्ञघघ
६.१.१७ शब्दको पुनरावृत्ति ज्ञघघ
६.२.१८ शब्दको स्वैर व्युत्पादन र स्वैर अर्थविधान ज्ञघद्ध
६.३ प्रविष्टि र उपप्रविष्टिको व्यवस्थापनका असङ्गति ज्ञघद्ध
६.३.१ मूल प्रविष्टिमा वर्णानुक्रम भङ्ग ज्ञघद्ध
६.३.२ प्रविष्टि र उपप्रविष्टिबीच वर्णानुक्रम भङ्ग ज्ञघछ
६.३.३ उपप्रविष्टि उपप्रविष्टिबीच वर्णानुक्रम भङ्ग ज्ञघछ
६.४ उद्देश्य भागका सूचनामा देखिएका असङ्गति ज्ञघट

६.४.१ शब्दवर्गीय सूचना ज्ञघट
६.५ व्युत्पत्ति सम्बन्धी सूचनामा असङ्गति ज्ञघढ
६.५.१ भाषास्रोत ज्ञद्धण
६.५.२ तद्भव शब्दको निकटस्थ पूर्वरुप ज्ञद्धण
६.५.३ कालक्रमिक व्युत्पत्ति ज्ञद्धज्ञ
६.५.४ व्युत्पादन ज्ञद्धद्द
६.५.५ ऐतिहासिक पुनर्निर्माण ज्ञद्धद्ध
६.६ अर्थविधानका असङ्गति ज्ञद्धद्ध
६.६.१ परिभाषात्मक क्लिष्टता ज्ञद्धद्ध
६.६.१.१ घुमाउरो परिभाषा ज्ञद्धछ
६.६.१.२ जटिल पदावली ज्ञद्धछ
६.६.१.३ प्राविधिक शब्दको प्रयोग ज्ञद्धट
६.६.१.४ अप्रचलित क्लिष्ट शब्दको प्रयोग ज्ञद्धट
६.७ अस्पष्ट परिभाषा ज्ञद्धठ
६.७.१ चक्रिलता ज्ञद्धठ
६.७.२ अपूर्णता ज्ञद्धठ
६.७.३ अस्पष्टता ज्ञद्धड
६.७.४ व्युत्पत्तिमूलकता ज्ञद्धढ
६.७.५ समसामयिकताको कमी ज्ञछण
६.७.६ अति सङ्क्षिप्तता ज्ञछज्ञ
६.७.७ अर्थसङ्कोच ज्ञछद्द
६.८ सङ्क्षिप्तताको कमी ज्ञछघ
६.८.१ विश्वकोशीय सूचना ज्ञछघ
६.८.२ परिभाषामा भद्दापन ज्ञछद्ध
६.८.३ अस्पष्ट र भद्दा विवृत्ति ज्ञछछ
६.८.४ पुनरूक्ति ज्ञछट
६.९ आर्थी सूचनाको प्रयोगमा न्यूनता ज्ञछठ
६.९.१ प्रतिनिर्देशको न्यून प्रयोग ज्ञछड
६.१० अर्थविधानमा उपयुक्त शब्दचयनको अभाव ज्ञछढ
६.१०.१ अमानक भाषाको प्रयोग ज्ञछढ
६.१०.२ भाषिकाका शब्दको प्रयोग ज्ञछढ
६.१०.३ अमिल्दो शब्दको प्रयोग ज्ञटण
६.११ शब्दवर्गीय विचलन ज्ञटज्ञ
६.१२ अनेकार्थी शब्दको अर्थविधानको स्थिति ज्ञटज्ञ
६.१२.१ अर्थविधानमा प्राथमिकता व्यतिक्रम ज्ञटद्द
६.१२.२ अर्थसमूहनमा व्यतिक्रम ज्ञटघ

६.१२.३ अप्रचलित अर्थको प्रस्तुति ज्ञटछ
६.१३ अनेकार्थी र भिन्नार्थी निर्धारणमा अन्योल ज्ञटट
६.१४ भिन्नार्थी शब्दको अर्थविधानको स्थिति ज्ञटठ
६.१४.१ अनावश्यक भिन्नार्थीकरण ज्ञटड
६.१४.२ भिन्नार्थीको अर्थविधानमा प्राथमिकता व्यतिक्रम ज्ञटढ
६.१५ त्रुटिपूर्ण सूचना ज्ञठण
६.१५.१ भौगोलिक ज्ञठण
६.१५.२ ऐतिहासिक ज्ञठज्ञ
६.१५.३ व्याकरणिक ज्ञठज्ञ
६.१५.४ पारिभाषिक शब्दसम्बन्धी ज्ञठद्द
६.१६ अर्थविधानमा लैङ्गिक पूर्वाग्रह ज्ञठघ
६.१६.१ हेयात्मकता ज्ञठघ
६.१६.२ अश्लीलता ज्ञठद्ध
६.१७ उदाहरण र प्रयोगमा न्यूनता ज्ञठछ
६.१७.१ क्रिया ज्ञठछ
६.१७.२ नाम ज्ञठट
६.१७.३ विशेषण ज्ञठठ
६.१७.४ अव्यय ज्ञठठ
६.१७.५ नामयोगी ज्ञठठ
६.१७.६ क्रियायोगी ज्ञठड
६.१७.७ संयोजक ज्ञठड
६.१७.८ विस्मयादिबोधक ज्ञठढ
६.१७.९ अनुकरणात्मक शब्द ज्ञठढ
६.१८ अर्थविधानमा शैलीभेद ज्ञडण
६.१८.१ अर्थविधानमा शीर्ष शब्दभन्दा दुरुह भाषाशैली ज्ञडण
६.१८.२ समान प्रकृतिका शब्दमा असमान अर्थविधान ज्ञठडज्ञ
६.१८.३ पर्यायवाची शब्दको अर्थविधानमा शैली र सूचनागत भिन्नता ज्ञडद्द
६.१८.४ झर्रोप्रतिको मोह ज्ञडघ
६.१८.५ कथ्य रुपको प्रयोग ज्ञडघ
६.१९ वर्णविन्यास सम्बन्धी स्थापनामा अस्पष्टता र विचलन ज्ञडछ
६.१९.१ तत्सम शब्द ज्ञडछ
६.१९.२ तद्भव शब्द ज्ञडछ
६.१९.३ आगन्तुक शब्द ज्ञडठ
६.१९.४ अनुकरणात्मक शब्द ज्ञडठ
६.१९.५ समस्त र सङ्ख्यावाचक शब्द ज्ञडठ
६.१९.६ अर्थलेखनमा प्रयुक्त शब्दको वर्णविन्यास ज्ञडढ

६.१९.७ दोहोरो प्रविष्टि र अस्पष्टताले मानकीकरणमा अन्योल ज्ञढण
६.२० सङ्केत सूची र चिह्न प्रयोगको स्थिति ज्ञढघ
६.२१ नेबृशका संशोधित परिवर्धित संस्करणहरुको स्थिति ज्ञढद्ध
६.२१.१ पााचौ संस्करणको संशोधनका आधार र प्रयोग ज्ञढछ
६.२१.१.१ प्रवृष्टिबारे ज्ञढछ
६.२१.१.२ व्युत्पत्तिबारे ज्ञढट
६.२१.१.३ प्रवृष्टिको व्यवस्थापनबारे ज्ञढट
६.२१.१.४ अर्थविधानबारे ज्ञढठ
६.२१.१.५ वर्णविन्यासबारे ज्ञढठ
६.२१.१.६ सङ्क्षिप्त रुप र सङ्केत सूचीबारे ज्ञढढ
६.२२ सारांश ज्ञढढ
अध्याय सात : उपसंहार
७.१ अध्यायगत सार द्दण्द्ध
७.२ शोध निष्कर्ष द्दण्छ
७.३ अध्ययनका उपलब्धिहरु द्दज्ञण
७.४ भावी अध्ययनका निम्ति सम्भाव्य शीर्षकहरु द्दज्ञज्ञ
सन्दर्भ सामग्री सूची द्दज्ञद्द
प्राविधिक शब्दहरुको सूची द्दद्दण
परिशिष्ट द्दद्दद्द

तालिका सूची

	अध्याय दुई	
द्दाज्ञ	नेपाली कोश सर्वेक्षणबारे दाहाल	ट
	अध्याय तीन	
घाज्ञ	वर्णविन्यासबारे टर्नर	द्दढ
घाद्द	नेपाली शब्दको उच्चारणबारे टर्नर	घण
घाघ	टर्नरको कोशमा सङक्षिप्त आर्थी सूचना	घज्ञ
घाद्ध	टर्नरको कोशमा प्रयोग पक्ष	घद्द
घाछ	टर्नरको शब्द व्युत्पादन सूचना	घद्द
घाट	नेपाली बगली कोषका विशेषता	घछ
घाठ	सङ्क्षिप्त नेपाली कोशका वैशिष्ट्य	घट
घाड	नेपाली शब्दकोशको प्रविष्टि चयन	घठ
घाढ	नेपाली शब्दकोशको वर्णविन्यास	घड
घाज्ञण	अर्थविधानका दृष्टिले नेपाली शब्दकोश	द्धण
घाज्ञज्ञ	नेपाली शब्दसागरको प्रविष्टि चयन	द्धद्ध
	अध्याय पााच	
छाज्ञ	प्रविष्टिको रुपमा शब्दांश	ठद्द
छाद्द	प्रविष्टिको रुपमा प्रत्यय	ठघ
छाघ	प्रविष्टिको रुपमा विभक्ति	ठद्ध
छाद्ध	वर्णानुक्रमका दृष्टिले नेबृश पूर्ववर्ती कोशहरु	ठट
छाछ	नेबृशमा व्याकरणसम्बन्धी सूचना	डज्ञ
छाट	नेबृशमा व्युत्पन्न शब्दको वर्णविन्यास (क)	ज्ञण्ढ
छाठ	नेबृशमा व्युत्पन्न शब्दको वर्णविन्यास (ख)	ज्ञज्ञण
छाड	वर्णविन्यासको सुधारका दृष्टिले नेबृशका विशेषता	ज्ञज्ञज्ञ
	अध्याय छ	
टाज्ञ	अर्थविधानमा अप्रविष्ट शब्द	ज्ञद्दड
टाद्द	अप्रविष्ट शब्दतर्फ प्रतिनिर्देश	ज्ञद्दढ
टाघ	प्रविष्टिमा रहनुपर्ने शब्द उपप्रविष्टिमा	ज्ञघण
टाद्ध	प्रविष्टि उपप्रविष्टिबीच आर्थी असङ्गति	ज्ञघद्द
टाछ	प्रविष्टिको पुनरावृत्ति	ज्ञघघ
टाट	प्रविष्टिमा वर्णानुक्रमिक विचलन	ज्ञघछ
टाठ	प्रविष्टि उपप्रविष्टिबीच वर्णानुक्रमिक विचलन	ज्ञघछ
टाड	क्रियाको सूचनामा असङ्गति	ज्ञघठ
टाढ	शब्दस्रोतको सूचनामा असङ्गति	ज्ञद्धण
टाज्ञण	अर्थसमूहनमा असङ्गति	ज्ञटद्ध
टाज्ञज्ञ	प्रचलित अर्थ छुटाई अप्रचलित अर्थको प्रस्तुति	ज्ञटछ
टाज्ञद्द	औचित्यहीन भिन्नार्थीकरण	ज्ञटड

ट।ज्ञघ अनावश्यक तिर्यकीकरण ज्ञडद्ध
ट।ज्ञद्ध व्युत्पन्न शब्दको वर्णविन्यासबारे स्थापनागत विचलन ज्ञडट
ट।ज्ञछ छुटेका सङ्केत र चिह्न ज्ञढद्ध

वृक्षारेख सूची

छ।ज्ञ नेबृशको शब्द सङ्कलन टद्ध
छ।द्द नेबृशको शब्द व्युत्पादन डछ